

دیالکتیک ایرانی

تاریخ تحلیلی روابط خارجی ایران در خاورمیانه

نویسنده: سید محمد هوشی سادات

استادیار علوم سیاسی دانشگاه تهران

انتشارات دانشگاه تهران

شماره مسلسل ۹۰۵۳

شماره انتشار ۳۸۱۸

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه	: هوشی سادات، محمود، ۱۳۵۳-
عنوان و نام پدیدآور	: دیالکتیک ایرانی؛ تاریخ تحلیلی روابط خارجی ایران در خاورمیانه/ نویسنده سید محمد هوشی سادات.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۴۴۲ ص: جدول، نمودار.
فروست	: انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۳۸۱۸.
شابک	: 978-964-03-7007-0
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: ایران-- روابط خارجی-- خاورمیانه
موضوع	: خاورمیانه-- روابط خارجی-- ایران
شناسه افزوده	: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۶ هـ ۹ خ/ ۱۶۵۶ DSR
رده‌بندی دیویی	: ۹۵۵/۰۸۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۹۸۴۹۱۴

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود و تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است.

ISBN:978-964-03-7007-0

9 789640 370070

عنوان: دیالکتیک ایرانی؛ تاریخ تحلیلی روابط خارجی ایران در خاورمیانه
 تألیف: دکتر سیدمحمد هوشی سادات
 ویرایش ادبی: فرشاد رضوان
 نوبت چاپ: اول
 تاریخ انتشار: ۱۳۹۶
 شمارگان: ۵۰۰ نسخه
 ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
 چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است»

بها: ۲۹۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
 پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: <http://press.ut.ac.ir>
 پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

به همسر،

دخترم

و پسر

که در مراحل تکمیلی تحصیلات در داخل و خارج ایران مهربانانه با کاستی هایم ساختند...

فهرست مطالب

مقدمه.....	۵
فصل اول:	۱
گفتار اول: متدولوژی تاریخ‌نگاری.....	۱
گفتار دوم: ترمینولوژی خاورمیانه.....	۳
گفتار سوم: چارچوب نظری دیالکتیک ایرانی.....	۷
فصل دوم: روابط خارجی ایران در خاورمیانه از عصر قدیم تا طلوع اسلام.....	۳۱
گفتار چهارم: تمدن‌های باستانی در عصر قدیم.....	۳۱
تمدن‌های سومر و اکد.....	۳۱
تمدن عیلام.....	۳۵
تمدن بابل.....	۳۶
تمدن آشور.....	۳۸
تمدن فنیقی.....	۴۱
تمدن ماد.....	۴۳
تمدن لیدیه.....	۴۴
گفتار پنجم: امپراتوری‌های مشرق زمین در عصر قدیم.....	۴۵
امپراتوری هخامنشیان: شرق علیه غرب، جهانشهر ایرانی.....	۴۵
دولت سلوکیان: غرب علیه شرق.....	۴۹
امپراتوری اشکانیان: تأسیس ایرانشهر.....	۵۲
امپراتوری ساسانی: آغازی بر پایان عصر قدیم ایرانی.....	۵۷
نتیجه‌گیری.....	۶۶
فصل سوم: ایران در خاورمیانه در عصر طلایی تمدن اسلامی.....	۷۵
گفتار ششم: روابط خارجی ایران در خاورمیانه در عصر انحصارگرایی عربی: خلافت اموی.....	۷۵
گفتار هفتم: روابط خارجی ایران در خاورمیانه در عصر جهانی‌سازی اسلامی: خلافت عباسی.....	۸۲
عصر طاهریان: نخستین حکومت ایرانی در عصر اسلامی.....	۹۳

فهرست □ ج

عصر صفاریان: آغاز امارت استیلا.....	۹۴
عصر سامانیان: امارت استیلا- استکفا.....	۹۶
عصر آل زیار: طلیعة استیلای دیالمه.....	۹۸
عصر آل بویه: رنسانس ایرانی.....	۹۹
عصر غزنویان: آغاز شهریاری ترکان در خاورمیانه.....	۱۰۱
عصر سلاجقه: نظم نوین در خاورمیانه.....	۱۰۲
عصر خوارزمشاهیان: احیای نظام سلطانیسم.....	۱۰۷
شمال آفریقا و مغرب عربی: الگوی حکومتی متفاوت.....	۱۰۸
عصر ایلخانان مغول: پایان خلافت مرکزی.....	۱۱۲
عصر جنگ‌های صلیبی: احیای غرب علیه شرق.....	۱۲۲
نتیجه‌گیری.....	۱۳۳

فصل چهارم: روابط خارجی ایران در خاورمیانه از صفوی تا پهلوی..... ۱۴۵

گفتار هشتم: ایران در خاورمیانه پیشامدرن: الگوهای سنتی سیاست خارجی.....	۱۴۵
عصر صفویه: رستاخیز جدید ایرانی.....	۱۴۵
عصر افشاریه: دولت مستعجل.....	۱۶۱
عصر زندیه: عبور از آنارشسیسم.....	۱۶۶
عصر قاجاریه: دیالکتیک استعماری.....	۱۶۹
گفتار نهم: ایران در عصر خاورمیانه مدرن: الگوهای در حال گذار سیاست خارجی.....	۱۸۱
عصر پهلوی اول: شکل‌گیری استبداد مدرن.....	۱۸۱
عصر پهلوی دوم: نفت و ارتش.....	۱۹۵
نتیجه‌گیری.....	۲۳۲

فصل پنجم: روابط ایران در خاورمیانه پس از پیروزی انقلاب اسلامی..... ۲۵۱

گفتار دهم: اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: طرحی از گذشته برای آینده.....	۲۵۱
اصول سیاست خارجی دولت موقت: دوره واقع‌گرایی مرکز محور.....	۲۵۳
اصول سیاست خارجی در دوران جنگ تحمیلی: رویکرد آرمان‌گرایی بسط‌محور.....	۲۵۶
اصول سیاست خارجی دولت سازندگی: عمل‌گرایی اسلامی.....	۲۵۸
اصول سیاست خارجی دولت اصلاحات: واقع‌گرایی اسلامی.....	۲۶۱

۲۶۲.....	اصول سیاست خارجی دولت عدالت‌خواه: اصول‌گرایی عدالت‌محور
۲۶۶.....	اصول سیاست خارجی دولت اعتدال اسلامی: واقع‌گرایی آرمان‌خواه.....
۲۷۰.....	گفتار یازدهم: روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران در خاورمیانه و شمال آفریقا: از آرمان‌گرایی تا عمل‌گرایی
۲۷۰.....	روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خلیج فارس: شیوخ در برابر بیداری اسلامی.....
۳۰۸.....	روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران در حوزه لوانت: تقویت محور مقاومت.....
۳۳۳.....	روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران در حوزه شمال آفریقا و مغرب عربی: از حامیان اعراب تا عرب حامی ایران
۳۴۷.....	نتیجه‌گیری

۳۵۵.....	فصل ششم: چارچوب نظری دیالکتیک در روابط خارجی ایران در خاورمیانه.....
۳۷۵.....	گاهشمار روابط خارجی ایران در خاورمیانه.....
۴۰۱.....	منابع.....
۴۱۵.....	نمایه.....

مقدمه

روابط خارجی ایران در خاورمیانه و شمال آفریقا همواره شاهد تحولات و نوسان‌های متعددی در طول تاریخ سیاسی جهان بوده است. این منطقه در حقیقت، به دلیل اهمیت در ابعاد ژئوپلتیک، ژئواکونومیک، ژئواستراتژیک و ژئوکالچر طی ادوار گذشته همواره در کانون توجه قدرت‌های خارجی قرار داشته است. امروزه این ناحیه به واسطه موقعیت راهبردی و ژئوپلتیکی و وضعیت سیاسی حاکم بر آن، عنصر مهم تأثیرگذار بر معادلات بین‌المللی محسوب می‌شود. منطقه مذکور همواره صحنه نفوذ و منازعه‌های قدرت‌های بزرگ عرصه بین‌الملل بوده و میزان حضور در این حوزه، یکی از عوامل مهم در تعیین میزان قدرت جهانی و موقعیت بین‌المللی قدرت‌های بزرگ در عرصه رقابت بین‌المللی محسوب شده است. افزون بر این، ژئوپلتیک برتر و قرار گرفتن در حدفاصل قدرت‌های بزرگ بین‌المللی، منشأ مواد خام ارزان قیمت برای اقتصاد دنیا و کانون انرژی جهان، به‌ویژه نفت و گاز، و بازار بزرگ مصرف تولیدات کشورهای صنعتی و توسعه‌یافته، این منطقه را به کانون توجه قدرت‌های بزرگ سیاسی، اقتصادی جهان تبدیل کرده است. عنصر مهم دیگری که بر اهمیت منطقه خاورمیانه افزوده و آن را به یکی از کانون‌های فرهنگی مهم تبدیل کرده، خاستگاه ادیان و تمدن‌های گوناگون است. بنابراین، وضعیت خاورمیانه در سده بیست و یکم از منظر ژئوپلتیک، در بردارنده تلقی خاصی خواهد بود که می‌توان از آن به تغییرناپذیری معادلات و مناسبات ژئوپلتیک قدرت‌های فرامنطقه‌ای در خاورمیانه یاد کرد. به‌عبارت دیگر، حضور در فضای جهانی بدون تکیه بر خاورمیانه ناممکن است. بدون شک، جوهره متباین ژئوپلتیک خاورمیانه، آن را از سایر حوزه‌ها متمایز و آن را به موقعیت بی‌بدیلی در گستره جهانی رهنمون کرده است. بنابراین، در سر آغاز هزاره سوم، خاورمیانه همچنان بین‌المللی‌ترین منطقه دنیا محسوب می‌شود و تحولات این منطقه در عرصه‌های گوناگون محل تلاقی منافع بازیگران خارجی خواهد بود.

ایران با قرار گرفتن در منطقه جنوب غربی آسیا، جایگاه والایی از منظر ژئوپلتیک، ژئواستراتژیک، ژئواکونومیک، ژئوکالچر و حتی ژئوایدئولوژی در خاورمیانه دارد و در یک چهارراه بین‌المللی قرار می‌گیرد که مناسبات خارجی و تحولات آن پیامدهای فرامنطقه‌ای و جهانی بسیاری دارد و بنابراین، ظرفیت خاصی به این کشور می‌دهد. از همین باب، روابط خارجی این کشور در طول تاریخ با دیگر واحدهای سیاسی در خاورمیانه و شمال آفریقا، پیامدهایی در سطوح مختلف ملی و فراملی داشته و در ابعاد داخلی، منطقه‌ای و جهانی تأثیرگذار بوده است.

در کتاب حاضر، عرصه تاریخی روابط خارجی ایران را در حوزه منطقه‌ای خاورمیانه و شمال آفریقا در چهار دوره مجزا و تحت‌الشعاع چارچوب نظری دیالکتیک ایرانی و با بررسی تمامی موارد مطالعاتی و کشورهای حاضر در هر دوره در منطقه مذکور بررسی خواهیم کرد. دوره نخست، به شکل‌گیری تمدن‌های باستانی در خاورمیانه تا طلوع اسلام باز می‌گردد و دوره دوم همزمان با طلوع اسلام آغاز می‌شود و تا تأسیس سلسله صفوی تداوم می‌یابد. طلوع دوره سوم، پایه‌گذاری سلسله صفویه بوده و تا سقوط رژیم پهلوی دوم در ایران ادامه پیدا می‌کند؛ چهارمین دوره اصلی حوزه روابط خارجی ایران را در عرصه خاورمیانه و شمال آفریقا می‌توان از زمان پیروزی انقلاب اسلامی و شکل‌گیری جمهوری اسلامی بررسی و تجزیه و تحلیل کرد.

در این کتاب، تلاش بر آن بوده است تا مهم‌ترین تحولات صورت گرفته در روابط خارجی ایران با کنشگران منطقه‌ای از عصر قدیم و ظهور تمدن‌های باستانی تا دوران معاصر بررسی شود و ضمن علت‌یابی این پدیده‌ها، به پیامدهای عینی آنها به‌ویژه در عرصه منطقه‌ای پرداخته شود. از آنجایی که گذشته آینه آینده می‌باشد، ملت و تمدنی که تاریخ خود را نشناسد، محکوم به تکرار آن خواهد شد. از همین باب، درک و تحلیل عمیق و دقیق روابط خارجی در عرصه تاریخی گام مهمی در شکل دادن به آینده‌ای بهتر در حوزه سیاست خارجی به‌شمار رود.

در پایان لازم می‌دانم تا از راهنمایی‌های دکتر سید رضا موسوی‌نیا، عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبایی، و همچنین علاقه‌مندی آقای شاهرخ مصلحی، کارشناس ارشد مطالعات خاورمیانه دانشگاه تهران، در کمک به جمع‌آوری اطلاعات در حوزه روابط خارجی ایران، به‌ویژه در دوره تاریخ باستان، تقدیر و تشکر کنم. از انتشارات دانشگاه تهران نیز برای همکاری در انتشار این کتاب کمال قدردانی را داشته و از نظرها و پیشنهادهای استادان، دانشجویان و خوانندگان فرهیخته محترم به‌منظور ارتقای مطلب در چاپ‌های آتی استقبال می‌کنم.

سید محمد هوشی‌سادات

s.m.houshisadat @ ut.ac.ir